

Розвиток молокопереробних виробництв у регіонах України: сировинний аспект

Проаналізовано динаміку та структуру (за видами господарств) виробництва молочної сировини в Україні у регіональному розрізі. Проведено порівняльне оцінювання промислового виробництва молочних продуктів (за їх основними видами) на макро- та мезорівнях. Здійснено групування регіонів за масштабами виробництва сирого молока та продуктів його промислової переробки. Досліджено трансформацію товарної та географічної структур експортно-імпорتنних операцій з молочними продуктами в Україні. Визначено основні проблеми функціонування молокопереробного сегмента вітчизняної харчової промисловості та запропоновано низку механізмів, спрямованих на подальшу активізацію його розвитку. Окреслено базові напрями державної підтримки сільськогосподарських підприємств-виробників молочної сировини та промислових підприємств, які займаються виготовленням молочної продукції.

Ключові слова: виробництво сирого молока, промислова переробка, молочні продукти, регіони, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Виробництво молока і молочних продуктів є вагомим сегментом вітчизняної харчової промисловості з часткою 14% у структурі останньої. Молоко і молочні продукти, які у значній кількості містять унікальні мікронутрієнти (передусім білки), є необхідними складовими здорового раціону харчування і водночас – незамінними інгредієнтами при виготовленні багатьох товарів харчової промисловості. На жаль, Україна частково втратила свій потенціал виробництва молока внаслідок несистемного реформування сільського господарства на початку 1990-х років, зокрема шляхом ліквідації великих тваринницьких комплексів. Упродовж 2014-2019 рр. обсяги виробництва молочної сировини зменшилися на 15,68%. У підсумку за цей період Україна опустилась на п'ять позицій у світовому рейтингу виробників сирого молока, посівши у 2019 р. 19-е місце.

Аналіз останніх досліджень. З огляду на високу соціально-економічну важливість сфери виробництва та промислової переробки молока, вона є об'єктом широкого спектра досліджень. Зокрема, актуальні проблеми функціонування молочної бізнесу в Україні окреслено в [1]. Огляд сучасного стану та перспектив розвитку молочної сфери висвітлено у [2]. Аналіз ключових тенденцій і динаміки українського молочної ринку проведено у [3; 4]. Водночас невирішеними залишаються питання комплексного оцінювання потенціалу виробництва сирого молока та його промислової переробки на регіональному рівні.

Метою статті є визначення потенціалу розвитку молокопереробних виробництв в Україні, виходячи з їх сировинного забезпечення, у регіональному розрізі.

Основні результати дослідження. Негативний тренд заготівлі молочної сировини в Україні безпосередньо пов'язаний з домінуванням у цьому сегменті домогосподарств із часткою 71,94% (проти 77,53% у 2013 р.), які за останні шість років зменшили виробництво на 21,76%. Водночас сільськогосподарські підприємства, які упродовж аналізованого періоду нарощували обсяги виробництва молока (сумарно на 5,23%), з 2018 р. теж демонструють зниження значень цього показника (рис. 1).

Однією з ключових причин негативної динаміки виробництва молока в Україні є скорочення поголів'я корів за аналізований період на 26,05% (на 5,88% у 2019 р.), зокрема на 21,77% (6,31%) – на підприємствах і на 27,33% (5,75%) – у домогосподарствах. Як бачимо, попри інтенсивніше скорочення поголів'я корів на

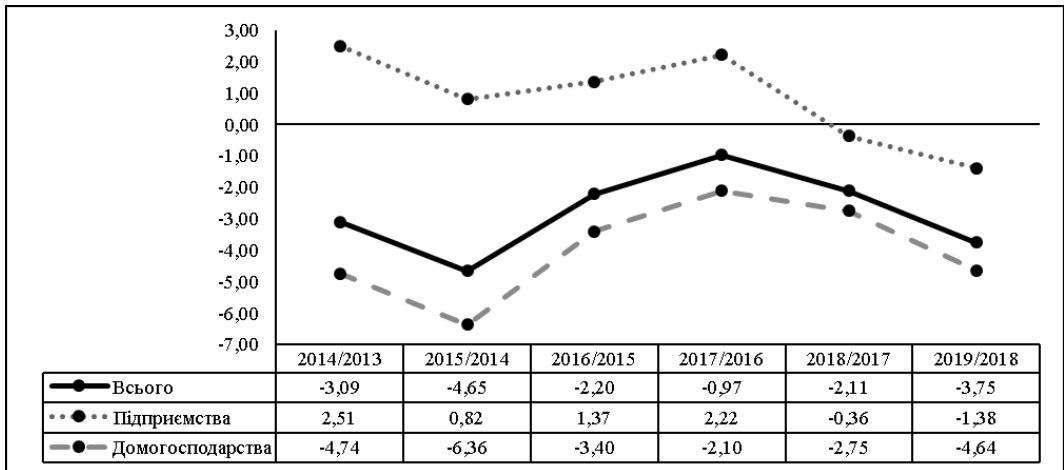

Рис. 1. Темпи приросту виробництва сирого молока в Україні, %

Джерело: авторські розрахунки за [5].

підприємствах у 2019 р., темп зниження виробництва молока у них був на 3,26 в. п. меншим, ніж у господарствах населення. Причиною такої ситуації є значно вищий (із тенденцією до подальшого зростання) рівень ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, про що свідчить переважання обсягів надойв молока у цьому секторі, порівняно з домогосподарствами, у 1,36 раза у 2018 р. (проти 1,12 раза у 1990 р.). Однак у структурі виробництва сирого молока в Україні (за видами господарств) підприємства домінують (із часткою >50%) лише у трьох областях: Київській, Полтавській і Черкаській¹.

Серед регіонів упродовж 2014-2019 рр. виробництво молока наростила єдина область – Хмельницька (+8,20%), зберігаючи позитивний тренд значень цього показника з 2016 р. У 2019 р. обсяги виробництва молока незначно зросли також у Закарпатській (на 1,13%) і Тернопільській (на 1,16%) областях. Загалом за аналізований період позитивну динаміку виробництва молока продемонстрували *підприємства* у 16 регіонах, із них найбільше у Тернопільській (+79,38%), Хмельницькій (+38,39%), Кіровоградській (+34,06%) і Херсонській (+33,82%) областях, тоді як *господарства населення* – у жодному з регіонів. У 2019 р. виробництво молока підприємствами збільшилось у 10-ти областях, а домогосподарствами – лише у чотирьох: Закарпатській (+1,40%), Київській (+14,50%), Луганській (+1,56%) і Хмельницькій (+1,23%). Єдиною областю в Україні, якій вдалося зберегти поголів'я корів у 2019 р., зокрема у господарствах населення (з приростом 0,46%), була Закарпатська. Водночас безумовним позитивом є збільшення упродовж 2014-2019 рр. поголів'я корів підприємствами Тернопільської (на 26,26%) та Івано-Франківської (на 10,53%) областей. Як наслідок, частка підприємств у структурі виробництва молока (за видами господарств) у цих регіонах збільшилась на 9,15 в. п. і 1,08 в. п. відповідно, але залишилась ще на дуже низькому рівні, надто в Івано-Франківській області (4,08%).

Регіональна структура виробництва сирого молока в Україні є доволі диверсифікованою: у 2019 р. 38,3% молока припадало на шість областей (Вінницьку, Житомирську, Полтавську, Харківську, Хмельницьку і Чернігівську), частка кожної з яких у структурі становила понад 5%; 47,8% – на дванадцять областей із частками в межах 3÷5%; 13,9% – на шість областей, частки яких не досягали 3%. Диверсифікованою є також регіональна структура виробництва молока

¹ Тут і далі по тексту авторські розрахунки, проведені на підставі даних Державної служби статистики України та її регіональних управлінь.

домогосподарствами, в якій домінують Вінницька (8,05%), Хмельницька (6,62%) і Львівська (6,48%) області, тоді як частки лише п'яти областей не досягають 3%. Натомість виробництво молока підприємствами є більш концентрованим у регіональному розрізі. Так, у 2019 р. 51,25% такої продукції припадало на п'ять областей, в яких у структурі виробництва сирого молока (за видами господарств) частка підприємств була найвищою: від 46,51% у Харківській до 62,39% у Черкаській.

В Україні відносно незначна частка молочної сировини (18,42% у 2019 р. проти 12,96% у 2016 р. і 16,32% у 2013 р.) підлягає промисловій переробці². Невисокі значення цього показника є наслідком домінування у структурі виробництва сирого молока господарств населення, які неспроможні забезпечити належну якість молочної сировини. Ці господарства виробляють здебільшого молоко другого ґатунку, частка якого у загальному обсязі їх заготівлі стабільно перевищує 83%. Натомість структура виробництва молочної сировини на підприємствах є диверсифікованою: у 2019 р. молоко ґатунку «екстра» займало 27,2% (проти 9,2% у 2014 р.), вищого ґатунку – 35,9%, а першого – 32,3%.

Попри загалом низький ступінь переробки молочної сировини в Україні, у 2019 р. у чотирьох областях (Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській і Київській) співвідношення між обсягами промислового виробництва молока та молочної продукції та обсягами заготівлі молочної сировини перевищило 41%, а в п'яти областях (Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Полтавській і Тернопільській) значення цього показника перебувало в межах 11÷20%. Упродовж 2014-2019 рр. потенціал промислової переробки сирого молока найбільше наростили Київська (на 25,9 в. п.) і Вінницька (на 17,57 в. п.) області.

На відміну від виробництва сирого молока, тренди його промислової переробки з 2017 р. демонструють загалом позитивну динаміку (табл. 1). Однак, упродовж 2018-2019 рр. відбулось зменшення виробництва масла (сумарно на 17,35%),

Таблиця 1

Темпи приросту промислового виробництва молока та молочних продуктів в Україні, %

Продукція	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018	2019/ 2013
Молоко	15,43	-8,89	-40,99	69,78	0,18	-4,00	1,33
Масло	20,34	-10,62	0,99	5,88	-3,20	-14,62	-4,94
Сири	-17,66	-6,68	-4,44	3,61	4,61	-5,77	-25,01
Інші молочні продукти	-9,05	-8,55	-1,14	-4,09	0,99	17,17	-6,69
Всього	4,14	-8,67	-24,53	31,26	0,65	0,37	-4,82

Джерело: авторські розрахунки за [6].

а у 2019 р. – також молока (різних видів) і сирів. Натомість суттєво зросло виробництво інших молочних продуктів (йогуртів, кефіру, сметани, казеїну та ін.).

Упродовж аналізованого періоду загалом обсяги промислового виробництва молока та молочних продуктів наростили дев'ять регіонів, однак у 2019 р. їх кількість скоротилась до шести. З них найбільших темпів досягли Кіровоградська (+96,10%) і Львівська (+29,48%) області. Найвищу динаміку виробництва молока різних видів за останні шість років продемонстрували Рівненська (+87,77%) і Київська (+54,74%) області, а з 2017 р. – Львівська (+252,38%). Остання також досягла майже 11-разового збільшення виробництва сирів у 2019 р. Обсяги виготовлення цього виду молочної продукції суттєво зросли у Житомирській, Київській і Кіровоградській областях. Київська область (разом з Волинською,

² Із загального обсягу молочної сировини для переробки придатне лише молоко ґатунку «екстра» (згідно з ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі»). Відповідно до нормативів ЄС, усі інші види молока є невідповідної якості, а отже, промисловій переробці не підлягають.

Житомирською та Черкаською) є одним з лідерів серед регіонів за темпами приросту виробництва масла. Водночас найбільше зростання виробництва у сегменті інших молочних продуктів з 2016 р. стабільно демонструє Вінницька область.

Наслідком такої динаміки стало посилення територіальної концентрації промислового виробництва молока та молочних продуктів в Україні – у 2019 р. 72,74% (проти 57,78% у 2013 р.) цієї продукції припадало на п'ять областей: Вінницьку, Дніпропетровську, Житомирську, Київську й Полтавську. Ще більш концентрованим є виробництво молока різних видів – 36,80% його загальних обсягів було виготовлено у Вінницькій області (проти 30,82% у 2017 р.). Остання є також лідером з виробництва масла із часткою в регіональній структурі 18,28% (проти 23,33% у 2015 р.). Основне виробництво сиру в Україні сконцентроване у п'яти областях: Полтавській (16,78%), Київській (13,83%), Миколаївській (12,82%), Рівненській (10,31%) і Черкаській (9,70%), тоді як 23,74% виробництва

Таблиця 2
Структура промислового виробництва молока та молочних продуктів в Україні, %

Продукція	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Молоко	52,54	58,23	58,09	45,42	58,75	58,47	55,93
Масло	5,01	5,79	5,66	7,58	6,11	5,88	5,00
Сири	13,29	10,51	10,73	13,59	10,73	11,15	10,47
Інші молочні продукти	29,17	25,47	25,51	33,41	24,41	24,50	28,60
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: авторські розрахунки за [6].

інших молочних продуктів – у Київській області.

Структура промислового виробництва молочних продуктів в Україні упродовж аналізованого періоду залишалась сталою – у ній домінували молоко (різних видів) та інші молочні продукти (табл. 2).

У 2019 р. на виготовленні молока різних видів спеціалізувалась молокопереробна промисловість 11 областей, із них найбільше – Житомирської (90,52% загального виробництва молочних продуктів), Запорізької (81,89%), Вінницької (81,44%) і Донецької (77,10%). Виготовлення сирів традиційно є профільною спеціалізацією молокопереробних виробництв у Сумській (76,63%), Черкаській (64,48%) і Рівненській (53,44%) областях, тоді як виготовлення інших молочних продуктів – у Львівській (53,49%), Дніпропетровській (50,36%), Харківській (44,91%), Миколаївській (41,49%) і Херсонській (35,45%) областях. Заслугове на увагу той факт, що у 2019 р. виготовлення масла вперше домінувало у регіональній структурі виробництва молочних продуктів – із часткою 35,79% у Хмельницькій області. Водночас у Закарпатській і Чернівецькій областях, згідно з даними ДССУ, взагалі відсутня промислова переробка сирого молока.

Результати проведеного оцінювання дали підстави для диференціації регіонів України на чотири групи за масштабами виробництва сирого молока та його промислової переробки. Наведена у табл. 3 інформація наочно ілюструє погіршення ситуації у цьому сегменті вітчизняної харчової промисловості. Так, у 2019 р., порівняно з 2013 р., на третину (до 12) зросла кількість областей, які належать до IV групи, тобто не володіють значним потенціалом ані виробництва сирого молока, ані його промислової переробки. Натомість зменшилась кількість областей, що входять до I та II груп. Зокрема, Донецька, Миколаївська та Харківська області суттєво скоротили обсяги виготовлення молочних продуктів, тоді як Волинська й Київська області – обсяги виробництва сирого молока. Також менше областей (п'ять проти восьми) спеціалізуються на виготовленні інших молочних продуктів (йогуртів, сироватки, казеїну та ін.), тобто продуктів вторинної переробки молока.

Таблиця 3

Групування регіонів України за обсягами виробництва молока та продуктів його промислової переробки

№ групи	Характеристика групи	2013	2019
I	Значні обсяги виробництва сирого молока та продуктів його промислової переробки	Вінницька Житомирська Київська Львівська* Полтавська* Харківська*	Вінницька Житомирська Львівська* Полтавська
II	Значні обсяги промислового виробництва молочних продуктів за невеликих обсягів виробництва сирого молока	Дніпропетровська* Донецька* Миколаївська*	Дніпропетровська* Київська
III	Невеликі обсяги промислового виробництва молочних продуктів за значних обсягів виробництва сирого молока	Волинська Івано-Франківська Тернопільська Хмельницька Черкаська* Чернігівська*	Івано-Франківська Тернопільська Харківська* Хмельницька* Черкаська* Чернігівська
IV	Невеликі обсяги виробництва сирого молока та продуктів його промислової переробки	Закарпатська Запорізька Кіровоградська Луганська Одеська* Рівненська* Сумська* Херсонська* Чернівецька	Волинська Донецька Закарпатська Запорізька Кіровоградська Луганська Миколаївська* Одеська Рівненська* Сумська* Херсонська* Чернівецька

* Спеціалізація регіону на виробництві масла, сирів чи інших молочних продуктів.

Джерело: складено авторами.

Молокопереробка належить до експортоорієнтованих сегментів вітчизняної харчової промисловості. Україна значно посилала свої позиції на світовому ринку молочних продуктів, зокрема казеїну, зайнявши у 2018 р. п'яте місце (проти восьмого у 2011 р.) у рейтингу країн-експортерів цього виду продукції (у вартісному виразі), молочних спредів – 11-е місце (проти 13-го), масла вершкового – 13-е місце (проти 37-го). Ключовими імпортерами українських молочних товарів у 2019 р. були Китай, Азербайджан, Молдова, Вірменія й Грузія. Попит на окремі види продукції вітчизняних молокопереробних виробництв зріс у країнах-членах ЄС (найбільше у Нідерландах), Близького Сходу (ОАЕ, Саудівській Аравії), Африки (Марокко та Єгипті) та Азії (Філіппінах).

Загалом сальдо зовнішньої торгівлі молочними продуктами в Україні є позитивним, однак з 2016 р. спостерігається стійка тенденція до зниження значень коефіцієнта покриття імпорту експортом за більшістю позицій, а надто сирів (табл. 4). Обсяги експорту останніх упродовж 2014-2018 рр. зменшились на 91,50%, що було спричинено закриттям Російською Федерацією (РФ) ринку збуту для українських молочних товарів, з яких основними були сири. За вказаний період Україна також суттєво скоротила експорт молочної сироватки (на 50,38%) і молока та вершків згущених (на 22,16%). Водночас експорт масла вершкового зріс у 5,79 раза, молока та вершків не згущених – у 2,64 раза, маслянки, ферментованих або сквашених молока та вершків – у 1,73 раза.

Таблиця 4

Коефіцієнт покриття імпорту експортом, %

Код за УКТЗЕД*	Продукція	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р. 11 місяців
401	Молоко та вершки не згущені	0,77	1,20	5,56	5,11	6,74	7,12	4,87
402	Молоко та вершки згущені	2,80	9,77	53,58	34,46	21,38	10,34	14,95
403	Маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	0,23	0,32	0,91	0,66	0,74	1,07	1,04
404	Молочна сироватка	6,25	5,54	7,41	8,93	10,48	7,02	3,88
405	Масло вершкове	0,33	0,99	11,63	9,88	28,98	17,21	29,19
406	Сири	3,26	1,78	1,49	0,81	0,69	0,46	0,25
<i>Всього</i>		<i>2,13</i>	<i>2,17</i>	<i>5,18</i>	<i>3,72</i>	<i>4,35</i>	<i>2,83</i>	<i>1,78</i>

* УКТЗЕД – Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Джерело: авторські розрахунки за [7].

Таблиця 5

Структура українського експорту молочних продуктів, %

Код за УКТЗЕД*	Продукція	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р. 11 місяців
401	Молоко та вершки не згущені	1,08	1,46	2,60	3,44	3,46	5,59	6,84
402	Молоко та вершки згущені	14,73	37,42	50,25	46,66	28,61	22,40	34,91
403	Маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	0,95	1,23	1,88	1,64	1,48	3,22	4,08
404	Молочна сироватка	8,58	8,21	8,73	9,08	8,82	8,32	8,04
405	Масло вершкове	4,31	14,61	16,85	23,77	46,09	48,79	34,59
406	Сири	70,34	37,07	19,70	15,40	11,54	11,68	11,54
<i>Всього</i>		<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Джерело: авторські розрахунки за [7].

Наслідком нестабільної динаміки експорту молочних продуктів з України упродовж 2014-2019 рр. стали кардинальні зміни у його товарній структурі. Так, частка сирів (основного вітчизняного експортного товару у сегменті молочної продукції станом на 2013 р.) зменшилась за цей період на 58,80 в. п. (табл. 5). У 2017-2018 рр. основу українського експорту молочних продуктів становило масло вершкове, однак у 2019 р. його частка у відповідній структурі зменшилась на 14,2 в. п., але натомість зросла частка молока та вершків згущених (код 402) на 12,51 в. п.

Після різкого падіння внаслідок девальвації національної валюти в Україні у 2014-2015 рр. обсягів імпорту молочної продукції (за усіма без винятку товарними позиціями) з 2016 р. почалося його зростання, яке за три роки сумарно склало 2,71 раза. Найбільше зріс імпорт молока та вершків згущених (у 3,42 раза), масла вершкового (у 2,9 раза) і сирів (у 2,85 раза). Однак, незважаючи на інтенсивну динаміку імпорту молочних продуктів в Україну, його обсяги не досягли рівня 2013 р., що пов'язано як із падінням попиту на ці продукти на внутрішньому споживчому ринку, так і з розвитком їх вітчизняного виробництва.

Як і динаміка, структура імпорту молочних продуктів в Україну теж зазнала певних змін. Так, упродовж 2015-2019 рр. частка основного товару – сирів – у ній збільшилась на 35,19 в. п. і досягла 80,56%, водночас частка масла вершкового за цей період зменшилась на 30,05 в. п. і склала лише 2,11%. У роздрібному товарообігу молочних продуктів в Україні найвища імпортозалежність спостерігається у сегменті сирів сичужних, плавлених та кисломолочних – близько

15%, тоді як у сегменті молока та продуктів молочних – понад 7%, а масла вершкового – близько 4%.

Висновки. Український АПК (передусім його молокопереробний сегмент) перебуває у стадії глибокої трансформації від пострадянських правил і стандартів функціонування до світових, передусім європейських. Багато вітчизняних підприємств на цьому шляху вже досягли значного поступу. Каталізатором цих процесів стало закриття російського ринку збуту молочної продукції, а натомість відкриття ринку ЄС. Проте, попри безумовний прогрес у модернізації технології випуску молочної продукції, підвищенні її якості та розширенні асортименту, в Україні дотепер існує низка невирішених взаємопов'язаних проблем, які гальмують динаміку розвитку молокопереробних виробництв.

1. *Недостатній потенціал і низька якість сировинної бази для промислової молокопереробки.* Скорочення кількості поголів'я корів в Україні на понад 26% упродовж 2014-2019 рр. призвело до зменшення обсягів сировини для виробництва готової молочної продукції. Своєю чергою, зниження значень цього показника у домогосподарствах є прямим наслідком посилення урбанізаційних процесів. Проте саме дрібнотоварна форма виробництва молока, яка з 1990-х років домінує в Україні, є ключовою причиною не лише нестачі молочної сировини для промислової переробки, але й її низької якості. Водночас досягнення високої якості молока потребує високотехнологічного доїльного та холодильного обладнання. Окрім того, якість молока та продуктивність тварин залежить від їх породи та умов утримання, зокрема кормової бази. Забезпечення цих умов вимагає значних капіталовкладень із довгим терміном окупності (6-8 років)³. Малі й навіть середні фермерські господарства в Україні фінансово не спроможні впровадити нові технології заготівлі молока. Тоді як у ЄС фактично вся молочна сировина, яка надходить на переробку в тому чи іншому вигляді, дотується⁴. У такий спосіб європейські держави стимулюють виробників молока зберігати та збільшувати поголів'я ВРХ високопродуктивних молочних порід. За незмінності цих умов вітчизняні товаровиробники будуть апріорі неконкурентні на європейському ринку молочної продукції.

2. *Незбалансованість взаємодії постачальників молочної сировини та промислових виробників.* Попри щорічне зростання цін реалізації молока сільськогосподарськими товаровиробниками (у середньому у понад 2,5 рази упродовж 2014-2019 рр.), обсяги заготівлі, а відтак і постачання молока на переробку знижуються. Така ситуація є наслідком високої собівартості виробництва молочної сировини в Україні. У підсумку молокопереробні підприємства відчувають постійну нестачу сировини, а недозавантаженість виробничих потужностей призводить до спаду обсягів промислового виробництва молокопродуктів. Причиною нееквівалентного обміну є монополіне становище переробних підприємств: у 2019 р. середня споживча ціна на молоко пастеризоване жирністю до 2,6% включно у понад 3 рази перевищувала ціну реалізації молока сільгоспвиробниками (24,5 грн / л проти 7,4 грн / л). Проте товаровиробники не мають можливості підвищувати закупівельні ціни на сировину, оскільки це призведе до підвищення цін реалізації молокопродуктів, споживання яких на внутрішньому ринку вже опустилось нижче рівня фізіологічних норм і складає близько 20 кг / особу в місяць (проти необхідних 36,5 кг), а невисокий платоспроможний попит призведе до ще більшого скорочення споживання цих продуктів. З іншого боку, дивує той факт, що рентабельність сільськогосподарського виробництва сирого молока в Україні є досить високою – 16,1% у 2018 р.

³ Вартість створення одного стійломісця (яке включає доїльне та інше обладнання) у сучасному автоматизованому роботизованому комплексі крупнотоварного виробництва, який дає можливість отримати максимальну маржинальність молочної бізнесу, складає 6-10 тис. дол. США.

⁴ До прикладу, Польща отримала від ЄС 24 млрд євро на модернізацію молокопереробного сектору.

(проти 26,9% у попередньому), тоді як у сегменті промислового виробництва молочної продукції значення цього показника становило лише 3,3% (проти 4,3%).

3. *Наявність тіншового сегмента та високого ступеня фальсифікату на внутрішньому ринку молочної продукції.* В Україні активно зростає кількість дрібних молокопереробних фірм, які працюють без обов'язкових дозвільних документів і навіть без державної реєстрації. Вони за готівку збирають молоко низької якості у домогосподарствах за вищими, ніж ринкові, цінами, виробляють із нього молочну продукцію і далі реалізують її за готівку (переважно на стихійних ринках). При цьому не сплачуються податки і не дотримуються жодні виробничі та санітарно-гігієнічні стандарти. У підсумку страждають легальні молокопереробні компанії від недобросовісної конкуренції, місцеві бюджети від недоотриманих надходжень та споживачі, які перебувають у зоні ризику внаслідок споживання неякісної продукції. Загальний обсяг тіншового сегмента на українському ринку молочної продукції оцінюється на рівні 20-25%. Серед фальсифікованих товарів переважають сири різних видів, масло, сметана, в яких домінують речовини рослинного походження, а вміст молочної сировини не перевищує 26% (у найкращому разі).

4. *Обмеженість українського експорту молочної продукції при зростанні її імпорту.* Унаслідок загалом низької якості молочної сировини, а також невідповідності молокопереробних виробництв нормам, принципам і регламентам ЄС значна частина вітчизняних підприємств цього сегмента харчової промисловості не може бути атестована міжнародною комісією з питань експорту молочної продукції, а відтак не має доступу до європейських ринків збуту. Україна не може у повному обсязі конкурувати із західними виробниками не лише через високу ресурсомісткість власного виробництва молочної продукції та невідповідність системи його якісного оцінювання світовому рівню, але також через сталість структури та стійкість сегментації європейського ринку молока. Після втрати ринку збуту РФ (основного імпортера українських сирів до 2014 р.) вітчизняні сировари дотепер не змогли переорієнтувати поставки своєї продукції на висококонкурентні ринки країн-членів ЄС⁵, оскільки споживачі у цих країнах надають перевагу сортам сиру, досвіду виробництва яких в українських підприємств немає. Водночас в Україні зростає імпорт сиру, обсяги якого з 2016 р. перевищують обсяги його експорту. Також інтенсивно збільшується імпорт інших молочних товарів, зокрема масла вершкового та молока і вершків згущених, які є основними позиціями вітчизняного експорту молочної продукції.

Подолання описаних проблем, а відтак подальший розвиток молокопереробного сегмента харчової промисловості в Україні вимагає задіяння таких механізмів:

- консолідації зусиль основних суб'єктів молочного ринку, тобто виробників сирого молока, промислових переробних виробництв і постачальників (техніки, кормів та ін.) задля реалізації стратегії win-win (коли позитивних результатів можна досягти тільки спільними зусиллями);
- модернізації наявних і розбудови нових потужностей (молочних ферм як мінімум на 1000 голів ВРХ для забезпечення достатнього рівня маржинальності) та впровадження сучасних технологій (зокрема цифрових) і обладнання для виробництва молочної сировини необхідних обсягів та належної якості з одночасним зменшенням виробничих, адміністративних і маркетингових затрат;
- посилення кооперації сільськогосподарських товаровиробників та їх подальшої інтеграції з промисловими підприємствами задля підвищення конкурентоспроможності та розширення перспектив виходу на зовнішні ринки збуту молочної продукції;
- формування елементів розвинутої інфраструктури внутрішнього молочного ринку, зокрема у таких сегментах: збору й зберігання сирого молока, а

⁵ У 2019 р. 74,19% українського експорту сирів припало на Казахстан і Республіку Молдову.

також контролю його якості; поставок кормів і ветеринарних препаратів; збуту готової продукції; навчання та підготовки кваліфікованих підприємців-фермерів і переробників молочної сировини (шляхом створення спеціальних тренінгових центрів);

- створення безвідходних виробництв з комплексною глибокою переробкою, що передбачає максимальне включення молочної сировини, зокрема вторинної (знежиреного молока, маслянки та сироватки) у промислову обробку, її раціональне використання й виготовлення на цій основі конкурентоспроможної на світовому ринку продукції з покращеними органолептичними показниками і більш тривалим терміном придатності. Найактуальнішими на цьому етапі видами таких виробництв є: переробка сироватки (зокрема до рівня отримання молочного цукру, гідролізатів молочного жиру та білка, похідних лактози), отримання функціональних напоїв з молочних відходів, а також молочних продуктів, що використовуються при виготовленні ковбасних виробів.

Для підтримки вітчизняних виробників як сирого молока (сільськогосподарських підприємств), так і молочних продуктів (промислових підприємств) держава має виконувати свої регуляторні функції у забезпеченні реалізації наведених механізмів як мінімум у трьох базових напрямках:

1) удосконалення відносин у сфері землекористування – надання гарантії пріоритетного права виробникам молочної сировини на викуп землі (з розтермінуванням оплати на 5-10 років) за фіксованою ціною з розрахунку 1,5 га на одну корову для вирощування грубих кормів (силосу, сіна, соломи), які складають 70% раціону худоби, однак їх неможливо вільно купити на ринку;

2) послаблення фіскального тиску – зменшення ставки ПДВ на молочні продукти, яка в Україні становить 20%, тоді як у Німеччині – 7%, у Франції – 5,5%, а у Польщі – 5%;

3) надання фінансової та інституційної підтримки, яка включає: розроблення та реалізацію відповідних програм зі стимулювання розвитку молочного тваринництва на середньо- і довгостроковий періоди (з огляду на високу тривалість окупності інвестицій у молочне тваринництво); створення (у перспективі) іпотечного банку та спеціальних інвестиційних фондів, зокрема на регіональному рівні; подальшу підтримку кооперативів та координацію зусиль суб'єктів внутрішнього молочного ринку в інтеграційних процесах (зокрема створенні аграрних парків); активізацію розбудови транспортно-логістичної інфраструктури; сприяння адаптації виробників молочної сировини та молочних продуктів до європейських технологічних норм виробництва і контролю якості продукції.

Список використаних джерел

1. Керанчук Т. Л. Сучасні проблеми розвитку молочного бізнесу в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 408-413.
2. Тарасова Ю. А. Стан та перспективи розвитку молочної галузі України. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. пр. 2017. № 1(62). С. 149-156.
3. Степанчук С. О., Єфісько Ю. Ю. Стан та перспективи розвитку молочного ринку України. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 99-102.
4. Джеджула В. В., Єпіфанова І. Ю., Гладка Д. О. Ринок молочної промисловості: стан і тенденції розвитку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2018. Вип. 18. С. 382-388. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-53>
5. Тваринництво України: стат. зб. *Державна служба статистики України*: сайт. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/05/zb_tu2018.pdf
6. Виробництво промислової продукції за видами по регіонах. *Державна служба статистики України*: сайт. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html
7. Митна статистика. *Державна фіскальна служба України*: сайт. 2019. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>

References

1. Keranchuk, T. L. (2015). Suchasni problemy rozvytku molochnoho biznesu v Ukrayini [Current problems of the dairy business development in Ukraine]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, 4, 408-413. [in Ukrainian].

2. Tarasova, Yu. A. (2017). Stan ta perspektyvy rozvytku molochnoyi haluzi Ukrainy [State and prospects of development of dairy industry in Ukraine]. In *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'* [Bulletin of socio-economic research]: Vol. 1(62) (pp. 149-156). [in Ukrainian].
3. Stepanchuk, S. O., & Yefisko, Ju. Ju. (2017). Stan ta perspektyvy rozvytku molochnoho rynku Ukrainy [Status and prospects of development of the dairy market of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 5, 99-10. [in Ukrainian].
4. Dzhedzhula, V. V., Yepifanova, I. Yu., & Hladka, D. O. (2018). Rynok molochnoyi promyslovosti: stan i tendentsiyi rozvytku [The dairy industry market: the state and trends of development]. *Naukovyy visnyk Mukachyvs'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, 18, 382-388. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-53> [in Ukrainian].
5. Tvarynnystvo Ukrainy [Livestock of Ukraine]: Statistical publication (2019). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/05/zb_tu2018.pdf [in Ukrainian].
6. Vyrobnystvo promyslovyi produktsiyi za vydamy po rehionakh [Production of industrial products by type by region] (2019). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html [in Ukrainian].
7. Mytna statystyka [Customs statistics] (2019). *State Fiscal Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/ms/fl1> [in Ukrainian].

Ishchuk S. O., Lyahovska O. V. Development of dairy productions in the regions of Ukraine: raw material aspect.

The production of milk and dairy products is a significant segment of the domestic food industry with a share of 14% in its structure. During 2014-2019, the volume of dairy production in Ukraine decreased by 15.68%, which caused the loss of 5 positions in the world ranking by this indicator. The purpose of the article is to determine the development potential of dairy production in Ukraine in the regional context based on the raw material supply. According to the results of the research, higher efficiency of agricultural enterprises (the share of which in the structure of raw milk production in Ukraine was less than 30%) as compared to households was found. Comparative estimates show that the regional structure of dairy products is more geographically concentrated than the structure of raw milk production. According to the results of grouping of regions of Ukraine by the volume of production of raw milk and its industrial processing products, only four regions had high complex potential in this segment in 2019, two – milk processing potential, six – raw milk potential, while the potential of the remaining 12 regions was insignificant. The transformation of commodity and geographic structures of export-import operations with dairy products in Ukraine was investigated. The main problems of the dairy processing segment of the domestic food industry were identified, namely: insufficient potential and poor quality of the raw material base for industrial dairy processing; interaction imbalance between suppliers of raw milk and industrial producers; the presence of a shadow segment and a high degree of falsification in the domestic dairy market; etc. A number of mechanisms were proposed to further enhance the dairy sector development in Ukraine. The basic directions of state support for agricultural enterprises producing raw milk and industrial enterprises producing dairy products were outlined.

Keywords: raw milk production, industrial processing, dairy products, regions, export, import.

Ищук Світлана Олексіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: iso.ird@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3698-9039>).

Ishchuk Svitlana Oleksiyivna – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Ляховська Олена Василівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: skalecka.olena@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4838-5619>).

Lyakhovska Olena Vasyliivna – Ph.D. (Econ.), Researcher of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Статтю підготовлено в межах виконання відомчої теми відділу «Форми реалізації потенціалу розвитку переробних виробництв Західного регіону України».

Надійшло 12.01.2020 р.